

KISS SZEMÁN RÓBERT

Karel Čapek prózáinak 21. századi újraolvasási lehetőségeiről

AGNIESZKA JANIEC-NYITRAI: V LABYRINTU
MOŽNOSTÍ. DVANÁCT LITERÁRNĚVĚDNÝCH STUDÍÍ
O PRÓZE KARLA ČAPKA (A LEHETŐSÉGEK
LABIRINTUSÁBAN. TIZENKÉT IRODALOMTUDOMÁNYI
TANULMÁNY KAREL ČAPEK PRÓZÁJÁRÓL)

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2016
379 oldal, 3499 Ft

”

Karel Čapek legjelentősebb prózai és drámai alkotásai a modern cseh kulturális kánon középpontjában helyezkedtek el, és nyugodtan hozzátehetjük, az európai kulturális emlékezetben is fontos szerepet játszottak. Čapek műveinek kiiktathatatlanságából, a művésznek a kulturális hagyományban betöltött, kivételesen előkelő pozíciójából fakadóan tehát természetes volt mind a kommunista korszak tudományoságának igyekezete, mind pedig az 1989-es rendszerváltozás utáni irodalomtudomány törekvése, hogy az új társadalmi-kulturális viszonyok között is kijelölje az író helyét. A kánonképzés/képződés természetére a nyugati szakirodalom (köztük Frank Kermode és Jan Gorak) már a múlt század második felében rávilágított, majd hasonló viták zajlottak le a rendszerváltozás utáni két évtizedben valamennyi közép-európai országban (lásd pl. H. Markiewicz vagy Szegedy-Maszák munkáit). E vonatkozásban csupán a kánonképződés két olyan általános jelenségét emelném ki, mégpedig a referencialitás és a temporalitás fogalmát, amelyek a jövőben is meghatározzák a čapeki életmű helyét a cseh és az európai kultúrában.

A szerzői intenció, amint azt Janiec-Nyitrai korábbi tanulmányai is jelezték (*A megadás anatómiája/Anatomie vzdávání se* című 2016-os tanulmánya az első világháború látnens megnyilvánulásáról a korai Čapek-elbeszélésekben, vagy pedig az *Egzisztenciális elemek Karel Čapek korai elbeszéléseiben/Existenciální prvky v rané povídkové tvorbě Karla Čapka* a szlovéniai *Slavia centralis* című folyóiratban), a mo-

dern művészi paradigmarendszerébe tartozó író egyes műveinek posztmodern szempontú újraolvasására irányul. Különösen fontos a szerző számára a kötet címében sugallt több nézőpontúság, amelyet leginkább a hermeneutikai megismerés labirintus-toposza fejez ki, mindenekelőtt Čapek első két elbeszéléskötetének (*Boží muka*, *Trapné povídky/Kínos történetek*), valamint *Hordubal /Hordubál* című, kárpátaljai tematikájú regényének vizsgálatára terjed ki (ez utóbbi térszerkezetének jellegzetességeivel foglalkozott már a *Szakadékba zuhanás/Pád do propasti* című 2012-es értékes tanulmányában). Janiec-Nyitrai egyik legérdekesebb tudományos kísérlete, hogy a szóban forgó rövid prózában és regényben föltárja e művek mélyén megbúvó entrópiát, amely a modernizmus paradigmarendszerében ez idáig többnyire csupán kiküszöbölendő, zavaró elemként volt értelmezhető. A modernista elbeszélés szövetében keletkezett hasadások, a modernben érzékelt testidegen jelenségek és motívumok azonban a posztmodern befogadói horizontján, amint arra Fried István a komparatistika megújítása kapcsán rámutatott, másként is értelmezhetőek. A szerző szerint a korai elbeszélések transzcendens, abszurd motívumai, jelenségei egyfajta személyes határhelyzetben formálódó, egzisztenciális kérdésfeltevésből következnek. Hasonló következtetésre jut a *Hordubál* című regény Amerikából hazatért, helyét a modernizálódó Kárpátalján többé nem leelő főhős esetében is, aki a mitikus, rurális életmód pusztulását olyan egzisztenciális határhelyzetként éli meg, amelyben az önfelszámolás egy sajátos módjaként áldozatává válik egy gyilkosságnak. A regény posztkoloniális diskurzusba való helyezése ebben az értelemben autentikus és értő olvasatot eredményez, amely utat nyit a mű és szerzője számára a 21. századi kulturális kánonba való beilleszkedésre is.

A tanulmánykötet további értékes írásai az összehasonlító irodalomtudomány eszköztárát vonják be a kortárs Čapek-recepcióba. A lengyel anyanyelvű bohémista nemcsak Karel Havlíček Borovský figuráját vagy Ivan Olbracht kárpátaljai tematikájú regényeit vonta be az összehasonlító elemzésbe, hanem további értékes közép-európai nyelvekkel és kultúrákkal is kontextualizálta az elemzett műveket. Ily módon Karel Čapek humora és humoreszkjei alkalmat szolgáltatnak arra, hogy a lehető legtermészetesebb módon a cseh író mellé helyezze a két világháború közötti magyar humoros próza legnagyobb mesterét, Karinthy Frigyeset. A komparatista számára a közép-európai útirajzok arra adtak alkalmat, hogy Čapek művén kívül bevonja a vizsgálatba Zbigniew Herbert és Márai Sándor útirajzait is. Ez az összehasonlító vizsgálat a kötet egyik legértékesebb tanulmányát eredményezte, amelyben a szerző az utazó helyzetéből fakadó egzisztenciális magány jellegzetes művészi megnyilvánulási formáira hívja föl a figyelmet (a tanulmány első változata 2013-ban Krakókban jelent meg *Mindenkinek szüksége van egy kis sivatagra avagy a magány mint érték/Každý potřebuje trochu pouště aneb samota jako hodnota* címmel). Ez a magány, mint azt följebb láttuk, egyéb Čapek-művek jellemző jegyének is tekinthető, és mint az életművön áthúzódó vezérfonál, fontos referenciális pontja a posztmodern irodalomtudományi vizsgálódásnak is. Ugyanakkor akadnak kevésbé sikerült komparatistikai tanulmányok is a kötetben, amelyek hiányossága jó részét abból ered, hogy a szerző választotta elemzési szempontok külsődleges azonosságkeresésen alapulnak (a Havlíček-tanulmány esetében életrajzi, Olbracht esetében tematikai-helyszíni azonosságokról van szó), ahelyett, hogy a modern komparatistika vagy transzfer követelményei szerint a vizsgálat a strukturális azonosságok és (még inkább) eltérések rendszerszerű vizsgálatára koncentrált volna.

Janiec-Nyitrai a varsói, brünni egyetem egykori hallgatójaként, valamint a budapesti bohémisztika képviselőjeként szervesen műveibe építi a közép-európai irodalomtudományi reflexió eredményeit. Čapekkal kapcsolatos megállapításai természetesen alapulnak a témában jártas, elismert cseh, lengyel és magyar irodalomtörténészek munkáira. Tanulmánykötetében azt az utat választotta, amely elkerüli a modernizmus, és ezen belül a čapeki életmű radikális kritikáját, esetleges dekonstrukcióját, és ezáltal nemet mond arra a törekvésre is, hogy fölborítsa és átstrukturálja a modernizmus máig érvényben lévő kulturális kánonját. Annak eldöntése, vajon a čapeki életmű Robert B. Pynsent által szorgalmazott kritikája (v. ö. *Slavia Pragensia* XXXIII, *Philologica* 4-5, 187–201.) és az azon alapuló lehetséges jövőbeni dekonstrukció, vagy a Janiec-Nyitrai által (is) választott módszer bizonyul-e termékenyebbnek a cseh irodalom- és kultúratudomány számára, nem ennek az írásnak a feladata. Annak a hangsúlyozása azonban igen, hogy bármelyik utat választja is a kortárs irodalomtörténész, a 20. század első fele eszmetörténeti kontextusának ismerete, valamint annak hangsúlyos megjelenítése bármiféle Čapek-recepcióban elengedhetetlenül fontos.

A tanulmánykötet záró részét Janiec-Nyitrai a čapeki művek történelmi korszakokon átívelő filmes adaptációi elemzésének szentelte. Ez az irodalmi-filmművészeti „crossover” valódi értelmiségi csemege, amelynek megállapításai azonban meglehetősen lehangolóak. A čapeki művek filmvásznon való megjelenítése ugyanis Janiec-Nyitrai szerint szinte kivétel nélkül magában hordozta a leegyszerűsítés veszélyét, amelynek következtében a nézőt megfosztották az eredeti művek több nézőpontúságából fakadó élvezettől.

A tanulmánykötet tehát egy hosszabb kutatási szakasz összegzésének tekinthető, amelyben a fiatal tudós kiváló nyelvi és interpretációs képességek birtokában megkísérelte a čapeki életmű néhány kulcsfontosságú darabjának újszerű olvasatát. A Čapek-monográfia felé az eszmetörténeti kontextus kidolgozásán és a modern kritikai megközelítésén keresztül vezet-
het egy lehetséges út.